

Ermeni İddialarına Yeni Cevaplar: Türkiye'deki Toplu Mezarlar

Azmi Süslü*

Özet

Bilimsel yaklaşımın yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Hükümeti'nin, birkaç yıldır, 1915'in 100. yılına, 2015'e gelirken, üst üste yaptığı barışçı faaliyetlere, tekliflere Ermenistan yetkililerinden olumlu karşılıklar gelmediği gibi, diasporadaki akl-ı selim sahibi Ermeni bilim insanları ve siyasetçileri de susturulmak suretiyle etkisizleştirilmek yoluna gidilmektedir.

Ne yazık ki, yüz yıldır ispat edilemeyen bu efsane iddialara, batı kamuoyu da, dün olduğu gibi bugün de "bakar körlüğünü" sürdürmeye devam etmektedir.

Türkiye, bu tarihi geçmişe hep bilimsel açıdan yaklaşmış ve haklılığını bile çoğu kez "bir kenara bırakarak" hep barış elini uzatmıştır. Ancak, Ermenilerin ve destekçilerinin gittikçe yoğunlaşan iftiralarına karşı yeni bir bilimsel faaliyete daha yön vererek, yedi düvelle savaşıldığı yıllarda, Ermenilerce katledilen Türklere ait 200 civarındaki Toplu Mezar Şehitlikleri'nden bir kısmını yerli ve yabancı bilim adamlarının, siyasetçilerinin, medya mensuplarının katkılarıyla açmak zorunda kalmıştır. Bunlara ait antropolojik, arkeolojik, tarihi, hukuki

belgelerini de Kars, Erzurum ve Van Müzeleriyle, Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi'nde birer ibret levhası olarak sergilemektedir.

Böylece Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum Belediye Başkanı Zâkir Efendi ile birlikte, Amerikan Harbord Heyeti'ne "İşte mezarlıklar burada. Erzurum'un ölüsü de Türk dirisi de..." dedikleri tarihi bir gerçek bir kez daha tecelli etmiş ve kazılan toplu mezarlardan hep Müslümanlar ve onlara ait antropolojik ve arkeolojik bulgular, Kur'an-ı Kerim sayfaları, tesbih taneleri, maşallah kolyeleri, başörtüleri... çıkmış ve "Küçük Müttefiklere" Ermenilere verilen Fransız, Rus, mermi ve kovanları, markalı kasaturlar ve kafataslarında, kemiklerde bunlara ait işkence izleri çıkmıştır. Bunların askeri, antropolojik, arkeolojik, bilimsel analizleri yapılarak dünya kamuoyuna sunulmuştur. Bunlardan bir kısmını burada gözler önüne sermeye çalışıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Türklere, Toplu Mezarlar, Erzurum, Kars, Van

1. Ermenilerin Yaptıkları Soykırım Kanıtları: Toplu Mezarlar

Tarihte azınlıklara, kendi ırkından, dininden, kültüründen olmayanlara, kendi dilini konuşmayanlara Türklere kadar müsamahalı davranan pek az millet gösterilebilir. Bunun, biri, Orta Asya'dan beri çeşitli coğrafyalar ve zaman dilimleri içinde gelen, diğeri de İslâmiyet'le kazanılan, mükemmelleşen iki ana kaynağı vardır. Yine bu toleransın zamanla taşıdığı ve azınlıkların çoğunluktan çok daha fazla haklara sahip olduklarını, çoğaldıklarını, zenginleştiklerini söylemekte bir mübalağa değildir. Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yıl içindeki durumu buna bir örnek teşkil etmektedir.

Ancak, bütün bu toleransa, birçok yazarın ifadesiyle aşırı hoşgörüyü¹ karşılık,

(*) Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

(1) General Mayewski, Les Massacres d'Arménie-statistiques des provinces de Van et de Bitlis, 1916, adlı eserin sadece Ermenilerle ilgili kısmı Fransızcasından ve Rusça metniyle birlikte "Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar-Les Massacres commis par les Arméniens" adıyla Azmi Süslü tarafından yayımlanmıştır, Ankara, 1986 (s. 12 vdl.); Pierre Loti, Les Massacres d'Arménie, Paris, 1918; aynı yazar, Les Alliés qu'il nous faudrait, Paris, 1919; Esat Uras, Berlin Kongresi'ne Kadar Ermenilerin Vaziyeti, İstanbul, 1934; aynı yazar, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1950, 1987 vdl.

dünya tarihinde azınlıklardan en çok çeken, en fazla ihanete uğrayan, en çok katledilen millette yine Türk milleti olmuştur. Bazılarına göre bu, aşırı hoşgörünün olumsuz bir sonucu, bazılarına göre de zaman ve mekân açılarından uzun ve büyük devlet hükümrânlığının bir sırrıdır.

Osmanlı Devleti yıkılmış, herkes yerine çekilmiş olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nde de hâlâ bazı unsurların veya her seferinde olduğu gibi onlar adına bazı iç ve dış mihrakların tahrikleri devam etmektedir.

Daha seferberlik başlar başlamaz, başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklar, zaman zaman Doğu ve Güney Anadolu'daki Kürt ve Arap aşiretlerini de tahrik, teşvik hatta tehdit etmek suretiyle, Ruslar, İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılarla birlikte, hem cepheden, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele yıllarında, hem de cephe gerisinden Türk askerlerine saldırmak, sabotajlar yapmak, casusluk yapmak veya sivil halka mezalim veya soykırım yapmak suretiyle faaliyet göstermişler yani devlete ihanet etmişlerdir. Faaliyet sahaları, sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu değil, aynı zamanda Kuzey, Güney ve Batı Anadolu'da da olmuştur. Devletin bu isyanlar, ihanetler karşısında aldığı tedbirler ise savaş sırasında birçok devletin yaptığı gibi onları yok etmek değil, sadece "tenkil etmek, sevk ve iskân etmek" yani göç ettirmek olmuştur.² Buna rağmen olaylar durmamış ve 1,5 milyon Türk savaşlarda hayatlarını kaybederken, Lozan görüşmelerinde ifade edildiği üzere, 1 milyon sivil halk ta, batılı devletlerce desteklenen azınlık grupları tarafından soykırıma tâbi tutulmuştur.

Bu faaliyetler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da Taşnak, Hınçak, Ramgavar, Hoybun, Rum-Ermeni cemiyetleri, ASALA vb. terör örgütleri tarafından sürdürülmüştür. Böylece Hatay Meselesi, Musul, Kerkük, Süleymaniye Meselesi, Derim İsyanı, diğer isyanlar ve günümüzdeki

bazı terör hareketlerinde, Türk temsilciliklerine karşı yapılan suikastlarda hep bu örgütlerin ve dış destekçilerinin rol oynadıkları görülmüştür.

Son otuz yıla gelince, özellikle diasporadaki Ermeniler, terörün kendilerine yarar yerine zarar verdiğini ve batı kamuoyunun tepkilerini görerek, yeni bir arayış içine girmişlerdir. Avrupa ve ABD Parlamentolarında sözde Ermeni soykırımını ve Türkiye'yi karalama kampanyalarını başlatarak "karar tasarıları" çıkarma çabalarına girişmişlerdir. Yapılmak istenen bu soykırım edebiyatı ve yavuz hırsızın ev sahibini bastırma çabaları karşısında geçmiş bir kenara bırakılmış ve davası hiç görülmeyen, edebiyatı hiç yapılmayan 1 milyondan fazla Ermeni terör kurbanları Türk şehitlerinin ve son yıllarda aynı akıbete uğrayan 52 Türk diplomatının hesabı görülmemiştir. Elbette kanın hesabının kanla görüldüğü anlayışlar çok gerilerde kalmıştır. Ancak, bu menfur saldırılara da cevap vermek, tarihî gerçekleri yeniden irdelemek ve kimlerin soykırım yaptığını kanıtlarıyla yeniden yerli ve yabancı kamuoyuna ispat etmek için artık nesilleri tükenmiş olan canlı şahitlerle mülakat yapmak ve ruhları taciz etmek pahasına toplu mezar mahallerini açmak ta gerekmiştir.

Yerli, yabancı arşiv belgeleri, eserleri hatta Ermeni kaynakları araştırılarak, olayları bizzat görmüş, yaşamış olan Gazilerle mülakatlar yapılarak ve saha incelemeleri yapılarak bugün 200'ün üzerinde toplu mezar mahalli tespit edilmiştir.

1985'ten günümüze kadar devam eden bu çalışmalar sonucunda 3'ü Erzurum'da, 2'si Van'da, 2'si Kars'ta, 3'ü Iğdır'da olmak üzere Doğu Anadolu'da toplam on adet toplu mezar açılmıştır.

(2) Bu dönemde Ermeniler için olduğu kadar onlarla birlikte veya ayrı olarak zararlı faaliyetleri görülen Rumların da zararsız bölgelere nakledildiklerini müşahede ediyoruz. Bkz. Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyyesi, Cemiyet-i Akvâm ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, İstanbul, 1337. Zb 16-17; Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara, 2013, 3.baskı, s.101-130; aynı yazar, Armenians and the 1915 event of Displacement, Ankara, 1999, pp. 155-213; aynı yazar, Türk Tarihinde Ermeniler Temel Kitap; Basic Text Book, Ankara, 1995, pp. 167-200.

2. Açılan Toplu Mezarlar

1. 1 Mart 1986 tarihinde Iğdır'ın Oba köyünde,
2. 1986 Temmuz'unda Erzurum'un Alaca köyünde,
3. 1986 Temmuz'unda Van'ın Erciş ilçesi Çavuşoğlu Samanlığında,
4. 7 Ekim 1988'de Erzurum'un Dumlu ilçesi Yeşilyayla köyünde,
5. 3-4 Nisan 1990'da Van'ın Zeve köyünde,
6. 20 Haziran 1991 Kars'ın Subatan nahiyesinde,
7. 7 Temmuz 1993'te Erzurum'un Pasinler ilçesi Tımar köyünde,
8. 6-7 Ekim 1999'da Iğdır'ın merkez Hakmehmet köyünde,
9. Eylül 2002'de Kars'ın Derecik köyünde,
10. 27 Mayıs 2003'te de Iğdır'ın Tuzluca ilçesi Gedikli köyünde açılan toplu mezarlardır.

Bu faaliyetler, bilimsel toplantılar akabinde yapılmış ve yerli-yabancı basın-yayın mensuplarının, bilim adamlarının, halkın ve özellikle nesli tükenmekte olan canlı şâhitlerin huzurlarında gerçekleştirilmiştir. Gazilerin gözyaşları içerisinde “kazın şurayı, burada benim akrabamdan şehitler var” dedikleri Van'ın Zeve (Zaviye) köyündeki sekiz köy halkı, kadın- kız, çoluk-çocuk demeden üç bin şehidin birbirlerine sarılmış iskeletleriyle karşılaşmıştır. 1915'in Nisan sonlarıyla Mayıs başlarında Ruslar'la birlikte gelen Ermeni çetelerinin Zeve'yle birlikte sekiz köy halkını katlettikleri olayın canlı şahidi İbrahim Sargın'ın ve diğer köylerden gelen yaşlıların ifadesiyle, toylar (Doğu Anadolu'nun birçok yerinde gerek damlarda, gerek ev kenarlarında hayvan yiyeceği ve yakacak olarak kullanılan otlar) içerisine her türlü işkence yapıldıktan sonra atılan insanların birbirine sarılmış yanık iskeletleri çıkmıştır. General Antranik'in ver-

diği emirle “iki yaşına kadar olan Müslümanların öldürülmesi” kararlaştırılmıştı. Ancak, Kars'ın Anı harabeleri yakınında Subatan nahiyesinde, Derecik köyünde Erzurum'un Yeşilyayla'sında, Hasankale'nin Tımar köyünde ve Iğdır'ın Oba, Hakmehmet ve Gedikli köylerinde yapılan kazılar ve canlı şâhitlerin ifadelerinde ve belgelerde anne karnındaki ceninlere varıncaya kadar Müslümanların katledildikleri ibret ve dehşetle müşahede edilmiştir. Uluslararası bir sempozyumun akabinde yapılan Van Zeve kazısında sadece CNN ve CBS muhabirleri olayı görüntülemekle kalmamış, ayrıca Yunan televizyon ekipleri, Çin ve Tayvan televizyon ekipleri ve bilim insanlarıyla, halkın huzurunda olay tescil edilmiş, bütün dünyaya duyurulmuş ve birçok dilde yayımlanmıştır. Van'da, Erzurum'da ve Kars'ta çıkan iskeletlerin ilgi çekici olanlarıyla, katliâmları ve katledilenleri simgeleyen bulgular ve belgeler Van Müzesi, Kars Müzesi, Erzurum Müzesi “Katliâm Bölümleri”nde ve Iğdır'daki Soykırım Anıtı ve Müzesi'nde birer ibret levhası olarak sergilenmektedir. Eklerdeki resimlerde görüleceği üzere, çıkan bulgular içinde o yöre halkının genellikle kadın-kızlarına ait hakik taşları üzerine oyulmuş olan süs eşyaları, nadiren para ve altınlar ve darp aletleri görülmektedir.

Ayrıca kısmen yanmış Kur'an-ı Kerim parçaları, Osmanlıca kitap parçaları ve tepih taneleri gibi öldürülenlerin Müslüman olduklarını gösteren folklorik bulgular da çıkmıştır. Ankara, Hacettepe ve İstanbul Üniversiteleri'ndeki Tarihçiler, Antropologlar bu iskeletleri incelemişler ve Türklere ait olduğunu ispat etmişlerdir. İskeletlerden ilgi çekici olanlar, raporları ve bulguları ile birlikte adı geçen müzelerde ve 5 Ekim 1999'da Iğdır'da açılan Soykırım Anıt ve Müzesi'nde sergilenmeye devam edilmektedir. Iğdır'daki bu Anıt ve Müze, birçok ülkede örnekleri olduğu gibi, 2000 yılı başlarından itibaren de Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı ve sadece Türk, Ermeni, Yahudi değil, dünyadaki bütün soykırımları inceleyen uluslararası

“Soykırım Araştırma Merkezi” olarak hizmet vermektedir.

Burada, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tespit edilen toplu mezarların listesini sunmak ve açılan toplu mezarlar hakkında ayrıntılı bilgi vermek istiyoruz.

3. Tespit Edilen ve Bir Kısmı Açılan Toplu Mezar Mahalleri

1. Akbaba köyü (merkez)
2. Alçılı köyü (merkez)
3. Aynalı köyü (merkez)
4. Boğazköy (Melikköy, merkez, 280 iskeletli toplu mezar)
5. Dereiçi Mahallesi (merkez)
6. Digor (merkez)
7. Kalo köyü (Derecik, merkez, 360 iskeletli toplu mezar, 2002'nin Eylül ayında Kültür Bakanlığı tarafından bilim adamları ve basın-yayın mensupları huzurunda açılmıştır.)
8. Orta Kilise köyü (Ortalar, merkez)
9. Subatan (Subasan) nahiyesi (Merkez, 570 iskeletli toplu mezar, 20 Haziran 1991'de açılmıştır)
10. Ardahan (merkez, Halit Efendi Mahallesi)
11. Ardahan (merkez, Sıddık Cengiz tarlası, 500 iskeletli toplu mezar)
12. Ardahan (merkez, Şavak yolu)
13. Çataldere köyü (Gemerek mevki)
14. Altaş Köyü
15. Tekneli köyü
16. Hacı Halil köyü
17. Harabe köyü
18. Milanlı köyü
19. Kötek köyü
20. Vezin (Vezn) köyü
21. Hacı Veli köyü
22. Acarca köyü

Abılkelek (budut ötesi)

1. Badiğna köyü
2. Dangal köyü
3. Havur köyü
4. Koros köyü
5. Morcahit köyü
6. Mulabi köyü

Ardahan

7. Acarca köyü
8. Badiğna köyü
9. Dangal köyü
10. Havur köyü
11. Horos köyü
12. Morcahit köyü
13. Mulabi köyü

Aralık

14. Aralık (merkez Bahçeler Mahallesi)
- Arpaçay
15. Arpaçay (merkez Bahçeler Mahallesi)
16. Büyük Çatma köyü (178 iskeletli toplu mezar)
17. Güvercin köyü
18. Küçük Çatma köyü (178 iskeletli toplu mezar)
19. Mescitli köyü
20. Şamran köyü
21. Taşbaşı köyü
22. Tomarlı köyü
23. İncedere köyü (kuyu içinde iskeletler)

Çıldır

24. Aşağı Cincirof köyü
25. Berihatun köyü
26. Kayabeyi köyü
27. Meryem köyü
28. Ölçek köyü

29. Rabat (Yıldırımtepe) köyü
30. Sikip (Kotanlı) köyü (80 iskeletli toplu mezar)
31. Yukarı Cincirof köyü

Göle

32. Dereyolu köyü
33. Esenboğaz köyü (456 iskeletli toplu mezar)
34. Sürgüden köyü (170 iskeletli toplu mezar)

İğdır

35. Ali Kemerli köyü
36. Bayrak Tutan köyü (Ağa Çelik Samanlığı)
37. Hakmehmet köyü (Uzun Hasan Kuyusu'ndaki büyük mezar taşında "1334 (1918)'de 51 şehit" yazılmasına rağmen, 5 Ekim 1999'da açılan bu "kuyu toplu mezar"dan 97 iskelet çıkmıştır.
38. Koçkıran (Aşburun) köyü (Camiî ve havuzunda toplu mezar)
39. Küllük köyü (1918'deki katliâmda Yakup Görel Kuyusu'nda medfûn 40 kişi)
40. Oba köyü (1918 Martı'nda toplu mezarı açılmıştır.)
41. Kadıkışlak köyü

Kağızman

42. Alipmarı mevki
43. Çeperli köyü (150 iskeletli toplu mezar)
44. Çilehan köyü
45. Kızılveren köyü

Tuzluca

46. Alipmarı köyü
47. Sofular köyü

48. Gedikli köyü (27 Mayıs 2003'te Türk Tarih Kurumu tarafından yerli ve yabancı bilim insanları ve basım-yayın mensupları huzurunda bilimsel bir toplantı akabinde açılmıştır.)

Van

49. Erciş kazası (Kışla Mahallesi Çavuşoğlu Samanlığı toplu mezarı, Pulur yolu üzeri, 6 Temmuz 1988'de açılmıştır)
50. Merkez Zeve (Zaviye) köyü, Derebey, Hakis, Zorova (Yemlice), Hıdır, Göllü, Şeyhayne (Oltuca), Şeyhkara (Gül-sünler) köyleri halkı da Zeve'ninkiyle birlikte katledilmişlerdir, 3000 iskeletli toplu mezarların bir kısmı 3-4 Nisan 1990'da açılmıştır)
51. Van (merkez) Selimbey Mahallesi Şehitliği, 350 iskeletli toplu mezar)
52. Çatbayır köyü (Bahçesaray)
53. Kümbet mevki (Çaldıran)
54. Alaköy (ve çevresindeki diğer köyler)
55. Alaca köyü
56. İlham köyü
57. Kalulköy
58. Mağısto köyü
59. Yakınsu köyü (19 şehit)³

Erzurum

60. Alaca köyü (merkez, Temmuz 1986'da açılmıştır)
61. Yeşilyayla köyü (Dumlu, Ekim 1988'de açılmıştır)
62. Kumluyazı köyü (merkez)
63. Atlıkonak köyü (merkez)
64. Çengelli (Oltu) köyü
65. Pazaryolu (İspir) bucağı
66. Güzelyayla (Dumlu) köyü

(3) Mahalli şahitler; 3. Ordu Mezalim Dosyaları; 16 Mayıs 1918'de Grup Komutanı Mirliva Şevki Bey imzalı Osmanlı Ordusu Hümâyünü Başkomutanlığı Vekâleti'nden Üçüncü Ordu Komutanlığı'na gönderilen yazı örneği, Genelkurmay ATASE Arşivi, Nu 1-65, dolap 140, göz 4, klasör 1847, dosya 89, fihrist 7-14, 7-15...

67. Köprüköy (Ispir)
68. Demirdöven (Demirezen) köyü (Pasinler)
69. Tımar (Pasinler) köyü
70. Ortabahçe (Aşkale) köyü
71. Küllü (Tekman) köyü
72. Sürbahan köyü
73. Üğümü köyü
74. Espençe köyü

Erzincan

75. Taşdirek mevkii (Terzibaba Ziyareti, Merkez)
76. Erzincan (merkez)
Kahraman Maraş
77. Maraş'ın merkez Kanlıdere mevkîi ve birçok ilçe ve köyleri
78. Andırın
79. Geben köyü Büyük Mezarlık mevkîi
80. Süleymanlı (Zeytun)
81. Çukurhisar köyü (şehitler Deresi mevkîi, Zeytun Ermenilerinin 1895'te Andırın, Çukurhisar, Geben ve çevre köylerde yaptıkları soykırım incelemeleri ve ön araştırma kazısı 6 Mart 1990 ve 25 Temmuz 1990 tarihlerinde Öğretmen-Araştırmacı Cezmi Yurtsever tarafından yapılmıştır)⁴
82. Kürtül köyü
83. Demrek köyü
84. Sarılar köyü

Adana

85. Küçük Dikili köyü (Seyhan Kâhyaoğlu Çiftliği)
86. Kozan (1919)
Çankırı
87. Derbent mevkii (İlgaz)
Sivas
88. Yeşilyayla köyü (Suşehri)

4. Açılan Toplu Mezarların Değerlendirilmesi

4. 1. Iğdır'ın Oba Köyü Toplu Mezar Kazısı

Iğdır'a bağlı Oba köyünde Ermenilerce katledilmiş Türklere ait bir toplu mezar olduğu Prof. Dr. Enver Konukçu tarafından tespit edilmiş ve bu arşiv belgeleri ile de teyit edilmiştir. Uzun bir araştırma ve görgü tanıklarının dinlenmesinin ardından 1 Mart 1986 günü Oba köyünde mezarın kazımına başlanmıştır. Basın-yayın ve TV kameralarının objektifleri önünde gerçekleştirilen toplu mezar kazısı, tarihî belgeleri doğrulayıcı bulgular vermiş, olayın görgü tanıklarından Sâkine Aksu'nun anlattığı "Tandır Damı Katliâmı" ile daha da açıklığa kavuşmuştur.

Yaklaşık 6x8 m. boyutlarındaki yapının kuzeye bakan kapısının iç bölümünde başlatılan ilk açma, maddî kalıntılar bakımından "Kapalı Demir Kilit" dışında pek fazla verimli olmamıştır. ikinci açma, doğrudan odanın orta kısmında yapılmış ve tanık ifadelerinde sözü edilen toprak tandırı çıkartmaya çalışılmıştır. Yaklaşık 1 m.lik üst dolgu toprağı altında, anlatılan biçimde bir "tandır"ın bulunması tanık ifadelerini doğrulayan önemli bir belge olmuştur. Bu bölümde genişletilen kazı çalışmaları sırasında çok sayıda insan iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Özellikle bazı kafatasları üzerinde rastlanan delik, çatlak ve kırıklar, katliâm sırasında bu insanların üzerine ateş edildiğini açıkça göstermiştir. Bulunan kafataslarının hepsinde de aynı durum - yüzlerin yere dönük - olduğu izlenmiştir.

Odanın ortasındaki tandırın güneyinde bulunan taş altlık, yapının toprak damlı örtüsünü taşıyan tek ahşap direğe ait yanık parçaları elde edilmiştir.

Bu bulgular bile, tarihî gerçekleri belgelemeye yeter niteliktedir. Ortaya çıkarılan kalıntılar olayın görgü tanıklarını doğrular

(4) Bkz. Cezmi Yurtsever, Zeytun'un 311 Mirası..., Ankara, 1999

yöndedir ve bunlara göre “Tandır Damı Katliâmı” şu şekilde sahnelenmiştir: Oba köyünden zorla toplanan masum insanlar (-ki üzerlerinden herhangi bir silah çıkmamıştır), aralarında kadın ve çocuklar da olmak üzere bu tandır damına doldurularak oda kapısı dışarıdan kilitlenmiştir. Olayın görgü tanığının ifade ettiği gibi kapıyı ve pencereyi tutan Ermeni çetecileri kimseyi damdan dışarı çıkartmamışlardır. Ardından da içeridekilerin üzerine ateş açmışlardır. Kazı sırasında bulunan mermi çekirdekleri Ermeni silahlarına aittir. Bununla da yetinmeyen ve kurşun harcamayı israf sayan çeteciler, toprak dama çıkararak, bacadan döktükleri gazyağı ile tandır damını yakmışlardır. Yapı içerisinde meydana gelen yangın, içeridekilerin tümünün yanmasına neden olmuştur. Özellikle odanın ortasında ve güney-batı köşesinde iskeletlerin yoğunluğu bunu göstermiştir. Önce damı taşıyan ahşap direk yanmış, ardından da toprak dam bütün ağırlığıyla çökmüştür. Kafataslarının hepsinin yüzükoyun - tabana dönük olması; iskeletlerin parçalanmış ve kemiklerin yer yer kırılmış yapısı da bunu belgelemiştir. Olayın bir yangınla örtbas edilmeye çalışılması, maddî kalıntı açısından olabilecek bulguları yok etmiştir. Kazı sırasında sadece bir parça kumaş, erimiş demir parçaları, yanık ahşap parçaları, bazı cam kırıkları, mermi çekirdekleri ve 90’ın üzerinde insan iskeleti ortaya çıkarılmıştır. İskeletlerde el ve ayak parmağı kemiklerinin bulunmaması, bunların yanmış olduklarını akla getirmektedir. Damın iç cephe duvarlarındaki ve tabandaki kalın yanık katmanı ve kül tabakası diğer belgelerin bu yangında yok olduğunu göstermektedir.

Oba köyü toplu mezar kazısı ilk olmaktan kaynaklanan bazı eksikliklere rağmen, hedeflenenin de üstünde bütün dünyada yankılar uyandırmıştır. Ermenilerin soykırım gördükleri masalı, tarihî gerçeklerle çürütülmüştür. Basınıımızda geniş şekilde işlenen kazı, halkımızın bilinçlenmesini sağlamış, ilgili kuruluşlarımızın konuyu daha yakından ve derinlemesine ele almasında ilk adı-

mı oluşturmuştur. O güne kadar savunmada kalan tarihçilerimiz, bu olayın tek bir örnek olmadığını, Doğu Anadolu’nun birçok yerinde Ermenilerce katledilmiş Türklere ait toplu mezarların bulunduğunu görgü tanıklarının ifadeleriyle ve arşiv kayıtlarıyla belgelemişlerdir. Daha sonra da yeni toplu mezar yerleri tespit edilerek çalışmalara başlanmıştır.

4. 2. Erzurum’un Alaca Köyü Toplu Mezar Kazıları

Mayıs ve Temmuz 1986’da Erzurum merkeze bağlı Alaca köyünde, olayların görgü tanıklarının ifadeleri doğrultusunda gerçekleştirilen toplu mezar kazılarında üç ayrı mezar açılmıştır. 3 m.lik bir dolgu toprağının altından toplam 278’e yakın insan iskeleti ve bunlara ait çeşitli bulgular ortaya çıkarılmıştır.

Ele geçen bulgular arasında bugün Erzurum Müzesi Katliam Bölümü’nde sergilenen Kur’an-ı Kerim sahifeleri, örgülü saç parçaları, bakır bilezikler ve yüzükler, Arapça yazılı muska, kolye taşı ve boncuklar, sigara tablası ve kumaş parçaları, toplu mezarların kesinlikle masum Türklere ait olduklarını bir kere daha ortaya koymuştur.

1918 Şubat’ında yapıldığı tarihî kayıtlardan bilinen Alaca köyü katliamında da işdir Oba köyünde olduğu gibi özellikle kadın ve çocuklar acımasızca öldürülmüştür. Alaca köyü toplu mezar buluntuları ve kazı resimleri Erzurum Müzesi’nde sergilenmektedir.⁵

4. 3. Van’ın Erciş İlçesi Çavuşoğlu Toplu Mezar Kazısı

a) Çavuşoğlu Samanlığı Toplu Mezarı Kazı Tutanağı

Erciş ilçesi Kışla mahallesinde Celal Bağırsakçı adlı vatandaşa ait arsada yapılan

(5) Cevat Başaran, “Doğu Anadolu Toplu Mezar Kazıları”, Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu (Van, 2-5 Nisan 1990) Kitabı, Ankara, 1990, s. 59-60.

temel kazısı sırasında toplu halde 9 adet kafatası ve iskelet bulunmuştur. Yapılan bilirkişi ifadelerine göre burasının eski Çavuşoğlu samanlığı olduğu ve burasında Ermenilerce katliam yapıldığı, bunların Ercişli Müslümanlara âit iskeletler olduğu anlaşıl原因 olarak, ilgili yerlere haber verilmek kaydıyla durum heyetimizce görülmüş, buluntular muhafaza altına alınmıştır. 17.6.1988

Erciş Kaymakamı	Garnizon Komutanı
Selahattin Aparı	Alb. Celal Kırmaz
(İmza)	(İmza)
Belediye Başkanı	Halk Eğitim Merkezi Müdürü
Cemal Nalbantoğlu	Celal Gazioğlu
(İmza)	(İmza)

Aslının Aynıdır 22.3.1990 (Mühür Ve İmza)

Çavuşoğlu Samanlığı denilen mevkide bir evin temel hafriyatı yapılırken büyük bir tesadüf eseri bulunan insan iskeletleri antropolojik açıdan incelenmek üzere Hacettepe Üniversitesindeki laboratuara götürülmüştür. Bilindiği gibi, Antropoloji bilim dalı geliştirdiği birtakım teknik ve yöntemlerle insan iskeletlerinde ölüm yaşını, cinsiyeti, ölüm nedenlerini, hastalıkları ve daha birçok bilgileri elde etmek imkânı vermektedir. Ayrıca kafataslarımda baş ve gövde kemikleri arasında eşleştirmeye gitmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle, birey sayısı sadece kafataslarıma göre yapılmış ve her kafatasına ayrı bir numara verilmiştir. Daha doğrusu her bireyin ayrı bir antropolojik kimliği olmuştur. Bulgular arasında 5 kadın ve 4 erkek tespit edilmiştir. Bireylerin öldükleri sırada kaç yaşında olduklarını gösteren en önemli kriter kalça kemiğindeki symohysis pubis adlı kısımdır. 7 kişide bu bölge korunmuştur. Çavuşoğlu Samanlığı'nda bulunan iskeletlerin yaş dağılımı 15-50 arasındadır.

Yaş ve cinsleri belirlenen bu iskeletlerin asıl ilginç olan ortak yönleri de hepsinin kafataslarımda kesici aletlerin bıraktığı darbe izlerinin bulunmasıdır. Daha açıkçası işkence ile öldürülmüş olmalarıdır.

89 Şâhit Mehmet Hatunoğlu'nun Yeminli İfadesi

Veli Çavuş'un oğlu Mehmed adıyla çağrılır. 97 yaşında olduğunu, Ermeni katliamı zamanında 20 yaşlarında milis olduğunu ve olayları yaşadığını ifade etmiştir. 1989'da vefat etti.

90. Çavuşoğlu Samanlığı Katliâmı

Bizler, bir kısım gençler ve eli silah tutan yaşlılar, Ermeni zulmüne karşı birleşmek için dağlara çıkmıştık. Ermenilerin Erciş'i ateşe verdiklerini, eski Karayusuf Paşa Camii'ni, Kanlı Şükrü'nün evini ve birçok binaları içinde çoluk-çocuğumuzla birlikte yaktığını öğrendik. Aramızdan cüretli gençler seçilip olayları öğrenmek için gece şehre girdik. Gördüklerimi anlatamam, o kadar korkunçtu ki, Pulur (şimdiki Çınarlı mahallesi) yolu ile Erciş-Egans (Erciş) arasına her elli metrede bir kazık çakmışlar ve camiden topladıkları yaşlıları bu kazıklara oturtmuşlardı. Sağ kimse yoktu. Tabii sonradan öğrendik ki Sultan Hatun yani Ermeni yanında hizmetkâr olarak çalışan Kıçe Nene dediğimiz kadın sağ kurtulmuş ancak şuurunu kısmen kaybetmiştir.

Bir de Ermeni Şimo'nun güzel bir kızı vardı. Bu kız Müslüman Türklere çok yardımcı olurdu. Yiyecek ve haber getirirdi. Rivayete göre Emin adlı gence gönül vermişti. Samanlığın basılacağı gün gelip Türklere haber verirken basılmış ve Pasih adındaki bu kız da öldürülmüştü. Samanlıkta yirmiyirmibeş şehit kadar vardı. Adlarının çoğunu hatırlarım. Bir kısmını biz menfilikten (göçten) döndükten sonra alıp Haydarbey'de ki ziyarete götürdüler, bir kısım çürüyenlerin üzerine kadınlar toplanıp hasır, ot, topraklar örtmüşlerdi. Burası son zamanlara kadar bir Şehitlik, bir ziyaret yeri idi. Millet toplanır, dua eder, okurlardı. Zaman geçince kimse sahip çıkmadı, yıkılıp gitti.⁶

Sonuç olarak, Çavuşoğlu Samanlığı (Erciş ilçesi)'nde tesadüfen ortaya çıkan ve üzerinde ayrıntılı antropolojik inceleme yapı-

(6) Celal Gazioğlu, "Erciş'teki Ermeni Hareketleri ve Yaşayanların Dilinden Çavuşoğlu Samanlığı Katliâmı", Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara, 1990, s.108-109

lan iskeletlerin ait olduğu ve çoğunluğu genç olan insanlar, bilinçli olarak katledilmiş, bir kısmı da yakılmıştır. Alpin ırk tipine, özellikle Anadolu söz konusu edildiğine göre, Türklerle ait olması güçlü bir olasılık olan bu bireylerin karşılaştığı bu tüyler ürpertici saldırı ve işkenceler yörede yaşayan canlı şahitlerin anlattıklarını da bir bakıma destekler niteliktedir. Tarih şimdi tersine dönmekte, katledilenlerin Ermeniler değil de Türkler olduğu açıkça ortaya konmuş olmaktadır.⁷

4.4. Erzurum'un Dumlu İlçesi Yeşilyayla Köyü Toplu Mezar Kazısı

Dumlu ilçesine bağlı Yeşilyayla köyünde 7 Ekim 1988 günü yapılan toplu mezar kazısı, Oba ve Alaca köylerinde tanık olunan Ermeni vahşetini yeni belge ve bulgularla ortaya koymuştur. 1918 Mart'ında meydana geldiğini Kâzım Karabekir Paşa'nın hatıralarından öğrendiğimiz Yeşilyayla katliâmını aydınlatmayı amaçlayan kazının en önemli yanı, çalışmaları izlemek üzere dış basının da davet edilmiş olmasıdır.

Yeşilyayla katliâmında da çevreden toplanan yaşlı erkek, kadın ve çocuklar bir mereğe (saman damı) doldurularak üstlerine silahla ateş açılmıştır. Kazı sırasında ortaya çıkarılan, yarı-yanık süslü tütün tabakası, Kur'an-ı Kerim sahifeleri, mermi kovanları, yarı-yanık ahşap direk parçaları, uzun saç örgüleri, ipekli elbise parçaları ve küçük giysi düğmelerinin savunmasız kadın ve çocuklara âit olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalar sırasında bulunan 100'e yakın iskelet arasında bulunan "çocuğuna sarılmış ana"nın manzarası yürekleri bir kere daha sızlatmıştır.⁸

4.5. Van'ın Merkez Zeve (Zâviye) Köyü Katliâmı ve Toplu Mezar Kazısı

4.5.1. Katliâm

Van'ın işgalinden sonra Rusların da tahrikleriyle Ermeni isyanları çevreye yayıl-

mış, Ermeni çeteleri birçok yerde katliâma girişmiş ve bazı köyleri ve Van şehrini kâmilen yok etmişlerdir. Van'a 18 km. mesafedeki Zeve de bunlardan biridir. Zeve bugün Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yerleşkesi içinde bulunmaktadır.

1917 yılında İstanbul'da Fransızca olarak yayınlanmış olan "Documents sur les atrocités Arméno-Russes" (Ermeni-Rus Mezalimi Hakkındaki Vesikalar) isimli kitabın, 1917'de Laval'da Majesteleri'nin emriyle Vicomte Bryce tarafından Ermeniler ve bölgedeki Batılı misyonerlerin uydurmaca ifadeleri alınmak suretiyle İngilizce ve 1987'de de Paris'te Fransızca olarak yayınlanan Bleu Book (Livre Bleu)'un, 1919 yılında Cenevre'de Kara Şemsi tarafından "Turcs et Arméniens devant l'histoire. Nouveaux témoignages russes et turcs les atrocités arméniennes de 1914-1918" (Tarih Önünde Türkler ve Ermeniler. 1914-1918 Ermeni Mezalimi Hakkında Yeni Rus ve Türk Kaynakları) isimli kitabın 1917'de Türkçe ve Fransızca olarak İstanbul'da neşredilen "Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, İlân-ı Meşrutiyet'ten Evvel ve Sonra" isimli kitabın ve özellikle 1963 yılında İstanbul'da Van'ı Tanıma ve Tanıtma Cemiyeti'nin 2 numaralı yayını olarak neşredilen "Zeve" isimli risalenin verdikleri bilgilere göre⁹ Zeve'deki olaylar şu şekilde cereyan etmiştir:

Ruslarla birlikte Van ve civarında katliâm yaparak ilerleyen Ermeni gönüllü alayları ve bölgede teşekkül ettirilmiş olan Ermeni çetelerinden kaçan Derebey, Hakis, Zorava (Yemlice), Hıdır, Göllü, Şeyhayne (Oltuca), Şeyhkara (Gülsünler) köylülerinin tamamı Zeve (Zâviye) köyü yakınlarına geldiklerinde

(7) Metin Özbek, "Van İli, Erciş, İlçesi Çavuşoğlu Samanlığı'nda Katliâma Maruz Kalmış Türkler", Yakın Tarihimizde Van... a.g.e., s. 233-236.

(8) Cevat Başaran, "Doğu Anadolu Toplu Mezar Kazıları", Yakın Tarihimizde Van, a.g.e., s. 60

(9) Documents sur les atrocités Arméno-Russes, Constantinople, 1917, s. 10-11, 15-17, 33, 49-51; Livre Bleu du Gouvernement Britannique concernant le traitement des Arméniens dans l'Empire Ottoman (1915-1916), Documents Presentés au Vicomte Bryce, Paris, 1987, 177-197; Kara Şemsi, Turcs et Arméniens devant l'histoire, nouveaux témoignages russes et turcs sur les atrocités Arméniennes de 1914-1918, s.39-45; Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, İlân-ı Meşrutiyet'ten Evvel ve Sonra, İstanbul, 1332, Milli Kongre, s.197-225; Zeve, Van'ı Tanıma ve Tanıtma Cemiyeti yay. Nu. 2, İstanbul, 1963, s. 3-48.

Van'ın Ruslar ve Ermeniler tarafından kuşatıldığını ve halkından birçoğunun katledildiğini öğrenince, aynı akıbete uğramamak için 1915 Mayısı başlarında Zeve'ye sığınmışlar ve burada sekiz köy halkının mutabakatıyla köyü müdafaaya karar vermişlerdir.

İki gün boyunca Göl'den Mermit çayına kadar olan arazide üç sıralı ve birer adam boyunda mevziler kazmışlar ve eli silah tutan 20 erkek, 1300 çocuk, 300 civarında gelinlik kız ve 200-300 civarında yaşlı olmak üzere 3000'ine yakın Türk, buldukları silah ve kesici aletlerle köyü müdafaaya hazırlanmışlardır.

Gün doğarken Rus Ermenileri (gönüllü alayları)'yla birlikte yerli Ermeniler (komiteci çeteler) saldırıya geçmiş ve ummadıkları bir müdafaayla karşılaşınca öğleye kadar büyük kayıplar vermişlerdir. İkinciye doğru takviye edilen Ermeniler, kurşunları bitince tepeye, oradan da köyün içlerine sığınan Müslümanlara, kendilerine verilen Rus ve çaldıkları Osmanlı silahlarıyla, akşama kadar saldırmışlardır. Erkekleri şehit olan ve hiçbir cephanesi kalmayan Müslümanlardan kadın ve çocuklar da yer yer köyün içinde direnmişlerse de artık köy tamamen Ermenilerin eline geçmiş ve sabaha kadar mezalim ve katliam yapılmıştır. Doğu Anadolu'nun diğer köy ve kasabalarında yapılan soykırım burada da tekrarlanmıştır. Feryatlar arasında yaralılar evlere, kuyulara, tandırlara doldurulup yakılmışlar; hâmile kadınların karınlarındaki ceninler çıkarılarak süngülerle top oynar gibi katledilmişler; Câmî ve Ziyaret (Şeyh Sultan Hamza Veli) içlerine sığınanlarla birlikte ateşe verilmiş; yakılan otlar ve tezekler içine yaşlılar, çocuklar atılmış; kadın ve kızlar toplanarak tasallut edilerek işkenceyle öldürülmüşler; dehşet içinde kalan birçok kadın, kendilerini Mermit çayına atarak hayatlarına son vermiş ve arta kalan bazı kadın ve çocuklar da Van'a götürülmüşlerdir. Zaten bunlardan büyük bir kısmı da gıdasızlık, salgın hastalıklar sonucu ölmüş veya yine Ermeniler tarafından katledilmişlerdir. Katliâmdan sadece birkaç kişi kurtulmuş olup bunlardan yolda sağ kalan

ve Van'da yaşayan 88 yaşındaki İbrahim Sargın'dır. Olayın diğer şahitleri ise Amik köylü Hamza Dayı, Zeve'li Güllü Bacı (Güllü Kadın), Molla Kasım'lı Esmâ Nene'dir. Bugün bunların hepsi de vefat etmiştir.

Katliamda şehit düğenlerden tespit edebildiklerimiz ise şunlardır: Zeveli Câmî İmamı Server ve karısı Feride, Memî'nin Dursun, Abdurrahim Şâkir, Menevşe (Koç) Bacı'nın babası, kardeşleri ve dokuz amca çocuğu, Nâfia Ana'nın oğlu, Ahmet Hoca'nın karısı ve dört çocuğu, Süleyman Çavuş, Seyyad Çavuş, Seyyad Onbaşı, Ermeni asıllı mühtedi Sofu Mehmet, karısı ve kızı, Recep, Feyzullah ve Mehmet Ağalar ve Gülsüm Bacı, Şeyhayneli Osman Hoca, Hamza Dayı'nın babası Şükrü, 8 yaşındaki Zübeyir, İbrahim ve Seyyad Çavuşlar, Osman, Arif, Ethem ve Mustafa, Molla Efendi, Müslim Emmi ve İbrahim oğlu Arif; Şeyhkara'lı İbâd Ağa, babası, kızı ve kardeşleri, Amik'li Derviş oğlu Hüseyin, Köprü köyünden Dursun kızı Gülsüm ve Kurtsatanlı Şâkir.

2.000'in üzerinde, bazı kayıtlara göre de 3.000'in üzerindeki¹⁰ şehidiyle Zeve Şehitliği, bugün Türkiye'de bilinen en büyük toplu mezarlardan biridir. Ermeniler tarafından Anadolu'da katledilmiş olan bir milyonun üzerindeki Müslüman'dan önemli bir kısmı da Van ve civarında medfûndur.¹¹

Van kurtuluş günü münasebetiyle 2-5 Nisan 1990 tarihlerinde Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu ve Zeve Köyü Kazısı yapılmıştır. Yerli-yabancı bilim insanları, basın-yayın mensupları, yetkililer, canlı şahitler ve kalabalık bir halkın katılımıyla yapılan bu kazı, birçok yerli-yabancı dergi ve gazetede ve aynı adla bildiri kitabında Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır.

4.5.2. Toplu Mezar Kazıları

Van'ın 18 km. kuzeybatısındaki Çitören köyü yakınında yer alan Zeve Şehitli-

(10) Zeve, Van'ı Tanıma ... a.g.e., s. 25.

(11) Azmi Süslü, "Van-Zeve'deki Türk Katliâmı", Yakın Tarihimizde Van... a.g.e., s.25-35

ğ'nde 4 Nisan 1990'da başlanan kazı çalışmaları, 1915 olayları sırasında katledilmiş Türkler'e ait yeni bulgular vermiştir. Çok sayıda yerli ve yabancı basın-yayın organının gözleri önünde sürdürülen kazıda, olayı yaşayan görgü tanıklarından İbrahim Sargın'ın sözlü ifadeleri maddî belgelerle de doğrulanmıştır. İki ayrı mahalde yapılan kazılarda, 30-40 cm. kalınlıktaki yığıntı toprağın kaldırılmasından sonra topluca öldürülmüş insan iskeletleriyle karşılaşmıştır. İskeletlerin bazılarında kafataslarının kırık ve ezik; yer yer de çatlak ve yanık oldukları izlenmiştir. Kazıda ele geçen buluntuların en önemlileri hançer ve kama yüzleri, çok sayıda mermi kovani, ipekli kumaş parçaları, Sultan Reşad tuğralı boncukları olan bir gerdanlık, balmumuyla kaplı muska, bakır paralar ve sırça düğmelerdir.

Tarihî belge ve kazı buluntularıyla da doğrulanan Zeve katliâmı tanıklarının ifadesine göre şu şekilde gerçekleştirilmiştir: 1915 yılında Rusların desteğinde bölgeye giren Ermeni çeteciler, köyleri basıp masum Türk ve Müslüman halkı kadın erkek, yaşlı çocuk demeden katletmeye başlamışlardır. Yakın çevredeki 8 köyden topladıkları yaklaşık 3000 kişilik bir topluluğu zorla Zeve köyüne getiren Ermeni çeteciler, bunları rastgele evlere ve ahırlara doldurmuşlardır. Önce değişik delici ve kesici aletlerle işkence yapılan bu savunmasız insanlar üzerine sonra da silahla ateş edilmiştir. Ardından da her zaman yapıldığı gibi, bütün evler yakılmıştır.

Sonuç olarak, bölgede bütün vahşetiyle sergilenen Türk soykırımı bugün, sadece tarihî belgelerle değil, kazılarda bulunan çok sayıda masum Türk'e âit iskeletle ve bulgularla da doğrulanmaktadır.

4.6. Kars'ın Merkez Subatan Nahiyesi Katliâmı ve Toplu Mezar Kazıları

4.6.1. Subatan Katliâmı

Karargâh-ı Umûmî 11. Şubeye Memur Yüzbaşı Ahmed Refik, 15 Mayıs 1918'de

Kars'ta, Vayenenniya Sabrani (Askeri Kulp)'de şehre âid ilk notlarını yazıya geçiriyordu. "Uzaklarda kahraman askerlerimiz Gümrü'yü almaya çalışıyorlar. Gümrü'den gelen zâbitler Kars'ı nasıl aldıklarını hararetleli bir lisan ile anlatıyorlar. Kars'da bulduğumuz sırada Gümrü de aynı vaziyette idi. Gelen raporlarda, Ermenilerin köylerdeki İslâmları katlettikleri haberi veriliyordu". Bir gün sonra da Grup Kumandanı Mirliya Şevki Bey de, 111. Ordu Komutanlığına ve bu arada Osmanlı Ordu-yı Humâyunu Başkumandanlık Vekâleti'ne Kars bölgesi ile ilgili haber verirken de "25.5.1334'de, Kars'ın şarkında Subatan karyesinde 570 nüfus İslâmî balta, kama, bıçak kullanarak ve ateş ile yakarak şehit ettiler" bilgisini vermekte, devamla da "Mağasberd ve Alaca karyelerinde yüzü mütceviz kadın, çocuk ve erkeği aynı şekilde şehit ettiler. Tekneli, Hacı Halil, Kalo Köy, Harabe, Digor, Milanlı, Kötak.. Alaca... karyeleri halkını katlettiler" diye ilâve etmektedir. Bundan anlaşıldığına göre, sadece Subatan değil, bütün komşu köyler de aynı feci akıbete maruz kalmışlardı.

Taşnak Ermeni çetesinin Kars çekilişi sırasında sistemli olarak her yeri yakıp-yıktığı, kaçamamış insanları da kırma tâbi tuttukları da böylece anlaşılmıştır. Kalo ve Vezn köyleri de bu çeteler tarafından basılmış ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Evlere doldurularak gazyağı ile ateşe verilen insanlar, can havli ile kapı ve pencerelerden kaçmaya çalışırken de, balta, kılıç, süngü ve benzeri kesici şeylerle, ayrıca yaylım ateşe tutularak öldürülmüşlerdir. 671 nüfuslu Kalo köyünden kurtulan onbir kişiden birisi olan zavallı aşık Kahraman, bu köyde 360 kişinin bir yere doldurularak 15 Nisan'dan sonra nasıl kırıldığını, acıklı destan ile anlatmaktadır. 1939'da dahi o acıklı günleri yâd ederken, kederinden bayılma derecesine geldiğini de ilâve edelim. O'nun 24 mısralık bir de kırgın ağıdı bulunmaktadır.

Subatan kırımından hemen sonra, Türk kuvvetleri, Anı yolu üzerindeki bu talih-

siz köye girdiler. Kâzım Karabekir'in tamimi- ne göre, 36. Kafkas fırkası 27 Nisan 1918'de bir alay ile Vezin köyünde kalacak, diğer alayı ile bu köyün kuzeybatısındaki Kalo köyünü ele geçirerek, Büyük ve Küçük Yahnileri birer tabur ile elde bulunduracaktı. 28 Nisan akşamı alman raporlardan Ermenilerin her taraf- tan Gümrü istikâmetine çekildikleri anlaşıldı. Buna göre, dört gün önce, 24/25 Nisan'da Subatan köyü Türk halkından 200'den fazla erkek çocuk ve kadını köyün samanlıklarında öldürüldükleri öğrenilmiştir. Tabii bu rakam- lar gerçek değildi. Bir iki gün sonra da olay iyice gün ışığına çıktığında sayı daha da artacaktı.

Kazım Karabekir, Subatan'a kısa bir ziyaret yapmış ve bu köyün mazlumlarının feci hâlini ilgililerden dinlemişti. Taşlar ara- sında uzanmış aziz şehitlerimizin kabirlerini görünce de teessürünü gizleyememişti. Kars bölgesi ile ilgili hatıratında gelişmeleri anlatırken "1 Mayıs 1918'de, Hacı Veli köyünde karargâhımı kurdum. Bugün Sivastopol Kale- si'nin Almanlar tarafından zaptı haberi geldi. Hacı Veli'den, 111. Ordu Komutanlığına aşı- ğıdaki raporu gönderdim. Allah'ın yardımı ile Arpaçayı'na hâkim sırtlar emniyet kıtaatımız tarafından tutulmuş ve hududa kadar olan mıntıkada artık Ermeni kalmamıştır. Kolor- dumun güzergâhındaki mıntıkada sefalet-i elime vardır. Ermeni kalmamıştır. Ermenile- rin bin türlü azap ve işkencenin en müthiş, yoksuzluğa attığı bu biçarelere en acil çareler bulunmalıdır. 2 Mayıs'ta, IX. Fırka'yla Hacı Veli'ye döndüm. Kafkas Hükümeti'ne, Er- meni katliamlarının durdurulmasını, devam edecek olurlar ise Gümrü'yü topçu ateşine tutacağımı söyledim. 4 Mayıs'ta karargâhı- mı Hacı Veli'den Baş- gedikler İstasyonu'na naklettim. Atlı olarak yeni karargâhımıza ge- lirken, Subatan'da bulunan IX. Fırka'nın 17. ve 29. Piyâde Alayları ile fırka topçusunu tef- tiş ettim. Kars için yaptığımız muharebeleri, Kars'ı nasıl ele geçirdiğimizi anlattım. Hepsin- nin morali yerinde" demektedir.

Subatan ve Ermenilerin bu köyde uyguladıkları kırım olayı bundan ibarettir. Hâdise, aradan yıllar geçmesine rağmen unu-

tulmamıştır. Ocak başı sohbetlerinde nineler, dedeler bu acı olayı istemeyerek de olsa, to- runlarına anlatmaktadırlar. Nitekim, 1990 ve 1991 yıllarında Subatan'a yaptığımız araştır- ma gezilerinde bu an'änenin hâlâ zihinlerde canlı tutulduğunu gördük.¹²

4.6.2. Kars-Subatan Toplu Mezar Kazısı

20 Haziran 1991'de yapılan Subatan kazısında çalışmalar 8x10 m.lik bir alanda yoğunlaştırılmış ve kazıda çocuk iskeletleri ile başına baltayla vurularak öldürülmüş insan iskeletlerine rastlanmıştır. Görgü tanıklarının ifadesine göre buradaki olaylarda toplam 570 insan katledilmiştir.

4.7. Erzurum'un Pasinler İlçesi Tımar Köyü Toplu Mezar Kazısı

7 Temmuz 1993'de yapılan Tımar ka- zısı Ermenilerin gerçek yüzünü bir kere daha ortaya koymuştur. Espençe Aha, Sürbahan, Üğümü köylerinden kaçarak Tımar köyünde Osman Ağa'nın konağına sığınan yaşlı kadın ve çocuklar burada Ermeni çetelerince toplu- ca öldürülerek yakılmıştır. Tarihi arşiv belge- lerine göre 13 Mart 1918'de gerçekleştirilen olayda katledilen Türklerin sayısı 300'ü bul- muştur.

Sonuç olarak, bölgede bütün vahşetiye- le sergilenen Türk Soykırımı, bugün sadece tarihi belgelerle değil, kazılarda bulunan çok sayıda masum Türk'e ait iskeletlerle de doğ- rulanmaktadır.¹³ Kazıdan sonra baraj suları altında kalan köy yukarıya nakledilmiştir.

4.8. Iğdır'ın Merkez Hakmehmet Köyü Kazısı, Soykırım Anıt ve Müzesi, Uluslararası Soykırım Araştırma Merkezi

24-27 Nisan 1995 tarihinde Iğdır'da yapılan "Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Ulus-

(12) Enver Konukçu, "Subatan ve Ermeni Mezalimi", Yakın Tarihimiz- de Van... a.g.e., s. 137-139.

(13) Cevat Başaran, "Son Gelişmeler ışığında Iğdır Oba Köyü Toplu Mezar Kazısı ve Yankılan» Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu (24-27 Nisan 1995, Iğdır) Kitabı, Ankara, 1997, s. 56.

lararası Sempozyumu” Sonuç Bildirisi’nde alınan karar gereği, yapılmış olan soykırımları araştırmak, müzeleşmek, tanıtmak, yayın yapmak amacıyla bir Soykırım Anıt ve Müzesi yapılması kararı alınmıştır. Bu çerçevede Iğdır Valisi Sayın Şemsettin Uzun’un gayretleri, tarihçi ve mimarların görüşleriyle ve mahalli imkânlarla inşa edilen Tarihe Dostça Bir Bakış Uluslararası Sempozyumu ve Hakmehmet Köyü Kuyu Toplu Mezar kazısı gerçekleştirilmiştir. Yerli ve yabancı bilim insanlarının, basın-yayın mensuplarının ve kalabalık bir halkın ve birkaç Gazi’nin huzurlarında gerçekleştirilen bu faaliyetler geniş yankılar yapmıştır.

Bilâhere Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel, Genelkurmay Başkanı Sayın Hüseyin Kıvrıkoğlu ve Kuvvet Komutanlarının onurlandırdığı bu faaliyetler, Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi - Türk - Ermeni ilişkileri - 21. yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış (Ankara, 2000 adıyla)- tarafından yayımlanmıştır.

Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi, dünyada birçok örneği olduğu gibi, ertesini yıl Uluslararası Soykırım Araştırma Merkezi hâline getirilmiş ve Erzurum Atatürk Üniversitesi’ne bağlı olarak faaliyet göstermektedir.

Yapılan arşiv çalışmaları, yerli-yabancı literatür taramaları ve canlı şahit mülakatlarıyla, genelde Ermenilerce katledilerek kuyulara veya serpillere 80’er kişi atılırken, Hakmehmet köyü kuyusuna 97 Türk doldurulmuştur. Bunların adları şunlardır:

4.8.1. Hakmehmet Köyü Şehitleri

- 1.Ballı oğlu Behman
- 2.Behman oğlu Ballı
- 3.Ballı oğlu Aziz
- 4.Ali oğlu Rasim
- 5.Ali oğlu Beşir
- 6.Ali oğlu Nağdeli
- 7.Ali oğlu Tevekkül

- 8.Ali oğlu Behrem
- 9.Ali oğlu Kulu
- 10.Şerif oğlu Ali Asker
- 11.Mamoş oğlu Abdul Haşim
- 12.İsmail oğlu Mütellim
- 13.İsmail oğlu Bayram
- 14.Abbas oğlu Celâl
- 15.Ali Asker oğlu Müsella
- 16.İsmail oğlu Hüseyin
- 17.İsmail oğlu Hasan
- 18.Esat oğlu Haşim
- 19.Esat oğlu Merdan
- 20.Esat oğlu Ali
- 21.Gellebani oğlu İsmail
- 22.Rıza oğlu Mehmet Hüseyin
- 23.Rıza oğlu Hamza
- 24.Rıza oğlu Selman
- 25.Hasan oğlu Kamber
- 26.Kamber oğlu Rıza
- 27.Ali oğlu Hüseyin
- 28.Ali oğlu Müsayip
- 29.Ali oğlu Hüseyin
- 30.Mehmet Hüseyin oğlu Yusuf
- 31.Keşe Selman oğlu Müseyyip
- 32.Mustafa oğlu Eyüp
- 33.Cafer oğlu Ali
- 34.Cafer oğlu Veli
- 35.Cafer oğlu Haşim
- 36.Cafer oğlu Rıza
- 37.Cafer oğlu Mehmet
- 38.Cafer oğlu Timur
- 39.Cafer oğlu Hasan
- 40.Süleyman oğlu Abdullah
- 41.Kahraman oğlu Merdan
- 42.Kahraman oğlu Kamber
- 43.Kahraman oğlu Kamber
- 44.Kamber oğlu İskender
- 45.Hüseyin oğlu Şükür
- 46.Sofu oğlu Asker

- 47.Sofu oğlu Ali
- 48.Ahmet oğlu Hasan
- 49.Hüseyin oğlu Abbas
- 50.Bağır oğlu Yusuf
- 51.Ağa oğlu Hasan
- 52.Abdullah oğlu Mehmet
- 53.Kadim Ali oğlu Mehmet
- 54.Mehmet oğlu Cafer
- 55.Mehmet oğlu Abdullah
- 56.Tağı oğlu Aziz
- 57.Tağı oğlu Mehmet
- 58.Aziz oğlu Mehmet Tağı
- 59.Tağı oğlu Gaffâr
- 60.Tağı oğlu Hacı
- 61.Mustafa oğlu Ali
- 62.Hüseyin oğlu Müslim
- 63.Süleyman oğlu Kâsım
- 64.Tağı oğlu Hüseyin
- 65.Tağı oğlu Hasan
- 66.Ahmet oğlu Haydar
- 67.Hüseyin oğlu Nağdeli
- 68.İsmail oğlu Hasan
- 69.Abdullah oğlu Cafer
- 70.Hüseyin oğlu Nağdeli
- 71.Gaffâr oğlu Yahya
- 72.Gaffâr oğlu Ekber
- 73.Veli oğlu Abdullah
- 74.Veli oğlu İbrahim
- 75.Veli oğlu Ağa Ali
- 76.Veli oğlu Abdullah
- 77.Esedullah oğlu Haydar
- 78.Selah oğlu Ali Asker
- 79.Selah oğlu Samet
- 80.Ali Asker oğlu Hüseyin
- 81.Samet oğlu Abbas
- 82.Ekber oğlu Nağdeli
- 83.Habib oğlu Hasan
- 84.Mamoş oğlu Hüseyin
- 85.Mamoş oğlu Abdullah

- 86.Mamoş oğlu Seyfeli
- 87.Mamoş oğlu Kamber
- 88.Mamoş oğlu Muharrem
- 89.Mamoş oğlu Mehmet
- 90.Mamoş oğlu Nağdeli
- 91.Mamoş oğlu ibiş
- 92.Mamoş oğlu Timur
- 93.Mamoş oğlu Muhsin
- 94.Mamoş oğlu Müseyyip
- 95.Musa oğlu Mehmet
- 96.Musa oğlu Cafer
- 97.Musa oğlu imam Ali

4.8.2. Kazı Raporu

Iğdır'ın 12 km. kuzey-batısında yer alan Hakmehmet köyünde 1919 olayları sırasında katledilen Türklere ait bir kuyu- mezar olduğu ilk kez, köylülerin anlatımları sonucu, Prof. Dr. Enver Konukçu tarafından tespit edilmiştir. Buradaki araştırmaların tarihî belgelerle de doğrulanması üzerine, mezarda bilimsel kazı yapılması kararlaştırılmıştır.

Iğdır'da 5-7 Ekim 1999 tarihlerinde düzenlenen "21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni ilişkileri Uluslararası Sempozyumu" çerçevesinde gerçekleştirilen kazı çalışmasına 6 Ekim'de başlanmış ve çalışma şartlarının güçlüğu nedeniyle kazı 7 Ekim'de de sürdürülmüştür. Kazı çalışmaları Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Azmi Süslü, Atatürk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Enver Konukçu, Arkeolog Prof. Dr. Cevat Başaran, Dr. Ali Yalçın Tavukçu ile Arş. Gör. Ertan Küçükefe ve Hacettepe Üniversitesi'nden Antropolog Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Erdal'dan oluşan teknik ekip tarafından yürütülmüştür. Çalışmalara Hakmehmet köylüleri de katkıda bulunmuştur.

Hakmehmet köyü meydanında bulunan ve üzerinde bir taş yazıt yer alan kuyunun önce yüzeyden ağzı tespit edilmiş ve yarım-daire açma metoduyla kazılmasına başlanmıştır. Üstteki yaklaşık 1.00-1.50 m'lik dolgu

toprağın kaldırılmasından sonra, 0.90-1.00 m.'lik kuyunun ağzı tam olarak ortaya çıkmıştır. Kuyunun ağız kısmının üç sıra moloz taşlarla örülü ve üzerinin de sonradan yerleştirilmiş bir beton tablayla kapatılmış olduğu tespit edilmiştir. İlk 8 m.de herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. 11. m.'de, iri blok taşlarla birlikte bir mandanın kafa iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Diğer bazı yerlerde görüldüğü üzere, Ermeniler tarafından bir şaşırtmaca olarak konulan bu iskeletin kafasında kurşunla açılmış bir delik olduğu görülmüştür.

Çalışma zeminin olumsuzluğu nedeniyle ilk gün çalışmalarına ara verilmiştir. İkinci gün öncelikle açma, genişletme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında iki kez köy içme suyu şebekesine ait boruların patlatılması, işleri olumsuz yönde etkilemiştir. 12 m. derinliğe ulaşıldığında, kuyu zeminden su çıkmaya başlamıştır. Üstteki çapı yaklaşık 0.90-1.00 m. olan kuyunun tabanda 2.50-3.00 m.ye kadar genişlediği görülmüştür. Oldukça güç çalışma şartları altında 12 m derinlikte gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, üst üste yığılmış insan iskeletlerine rastlanmıştır. Dipteki su ve çamurun içerisinden 20'ye yakın insana ait kafatası, kol, bacak ve kaburga kemikleri ile çok sayıda iskelet parçası çıkartılmıştır. Bazı iskeletler arasında iri blok taşlara da rastlanmıştır. 13 m derinliğe kadar inilmiş olduğu hâlde, iskelet yığınına aşındırması ve göçme tehlikesi yarattığından çalışmalar durdurulmuştur. Toplu mezarın tespitine yönelik çizimlerin yapılması, fotoğraf ve slayt çekimlerinin ardından kuyu tekrar kapatılmıştır.

Hakmehtet köyü kuyu toplu mezarında sadece insan iskeletleri bulunmamış 12 m.de üzerinde bronz düğme bulunan 3 kumaş parçası, biri tam, ikisi yarım 3 mermi kovanı, 2 mermi çekirdeği, 1 hançer yüzü ve 1 de hakik tespîh boncuğu ele geçmiştir. Maddî bulguların yanı sıra ele geçen iskeletlerin bazılarının üzerinde kurşun deliklerine rastlanması, bunların ölmeden önce yoğun baskı altında kaldıklarını göstermektedir.

Kuyu mezar çalışmalarında 13 m derinlikte ele geçen insan iskeletleri ve bunlara ait maddî bulgular, burada bir katliam yaşandığını belgelemektedir. Bugüne kadar açılan İğdir-Oba köyü, Erzurum-Alaca köyü, Yeşilyayla ve Tımar köyleri; Kars-Subatan ve Van-Zeve toplu mezarlarından farklı bir mezar türünün Hakmehtet köyünde ortaya çıkarılan kuyu mezar olduğu görülmüştür. Normalde 1.50-2.00 m. derinde bulunan gömülere karşı Hakmehtet kuyu mezarı, 12-13 m. derinlikte kendiliğinden oluşmuştur. Buna göre köyün masum insanlarını kadın-erkek, çoluk-çocuk demeden katleden Ermeniler, ceset yığınının kurtulabilmek için köyün su kuyusunu kullanmışlardır.

Baş aşağı 13 m. derinlikteki kuyuya atılan yarı canlı insanlar dışarıya çıkmasın diye, üzerlerine iri blok taşlar ve bir büyük baş hayvan atılmıştır. Böylece dışarıdan bakıldığında bir hayvanın içeriye düştüğü görüntüsü vermek ve kuyunun kirli olduğu zehabıyla, ileride kullanılması ve toplu mezarın açılmaması istenmiştir.

Sonuç olarak, mezar taşında 97 Türkün mezarı olarak belirtilen Hakmehtet köyü kuyu mezarı kazısı, hem tarihî olayları 80 yıl sonra bütün gerçekliğiyle gün yüzüne çıkarmış, hem de Ermenilerin bölgede gerçekleştirdikleri soykırımın yeni bir boyutunu ortaya koymuştur.¹⁴

5. Toplu Mezarların Düşündürdükleri

Yaklaşık 130 yıl önce Ermeni Meselesi adıyla gündeme getirilen, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında terör ve isyana, ihanete dönüşen Ermeni iddiaları, Lozan Antlaşmasıyla Türkiye Cumhuriyeti açısından son bulmuştur. Ancak yaklaşık yirmi yıl sonra, ikinci Dünya Savaşı sırasında, Rusya'nın da Türkiye'den bazı talepleri üzerine, tekrar su yüzüne çıkmıştır.

(14) Cevat Başaran, Yılmaz Erdal, Ali Tavukçu, Ertam Küçüktepe, "İğdir-Hakmehtet Köyü Toplu Mezar Kazısı Raporu», Türk-Ermeni İlişkileri, 21. Yüzyılda Girenken Tarihe Dostça Bir Bakış kitabı, Ankara, 2000, s. 219-221.

1965'te Lübnan, Güney Kıbrıs ve Habesistan üçgeninde alınan ruhanî-siyasî kararlarla bu defa sözde Ermeni soykırımının 50. Yıldönümü 24 Nisan 1965'te anılmış ve günümüze kadar da Türkiye'yi bir karalama, haksız çıkarma kampanyasına dönmüştür. 1970-80'li yıllarda bu kin, yurtdışındaki 52 Türk diplomatının öldürülmesiyle, Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi tekrar kana bulanmıştır.

Aynı kan bugün bütün dünyanın gözleri önünde soydaş Azerbaycan topraklarında yine Ermeniler tarafından akıtılmakta ve 1 milyondan fazla Azerbaycan Türkü göçmen hayatı yaşarken, Azerbaycan topraklarının %20'si işgal edilmiş bulunmaktadır.

Terörün hiçbir zaman, hiçbir yerde sonuç vermediğinin, vermeyeceğinin yeniden ortaya çıkmasıyla, asılsız iddialar, yeni bir mecraya itilerek ve eski Ermeni dostlarından destek bularak, yabancı parlamentolarda "soykırım karar tasarıları" hâline getirilmeye çalışılmıştır. Yunan, Rus, Fransız, Avrupa Birliği Parlamentolarından destek gören bu karar tasarıları, ABD Senatosu, Alman ve İtalya Parlamentosu'ndan da kısmî destek bulmuştur.

Bununla birlikte, çarpıtılmış, asılsız, haksız iddialar üzerine inşa edilmeye çalışılan bu iftiralar hem Türk hem de yabancı kamuoyunun gerçekleri araştırmasına, doğruları bulmasına da yol açmıştır.

Böylece yaptığımız bu çalışmada da görüldüğü üzere, savaş, ihanet ve göç sebepleriyle Ermenilerden de ölenler olmasına rağmen, esas Türklerden planlı ve dış destekli terör sonunda 1 milyondan fazla Türkün de Ermeniler tarafından soykırıma tâbi tutulduğu yeniden gözler önüne serilmiştir.

Anadolu'nun ve Kafkasya'nın birçok yerinde Ermeni mezalimi sonucu insanlık dramları yaşandığı ve toplu mezarların bulunduğu tespit edilmiş ve bunlardan bazıları birer ibret levhası gibi açılarak gün yüzüne

çıkarılmış, canlı şahit mülakatları yapılmış bunlar birçok dilde yayımlanmıştır.

Türklerin geçmişteki toleranslı, vakur, âlicenap tutumları, yeni kurulan Ermenistan Devleti'ne karşı da yaklaşık on beş yıldır sürdürülmektedir. Buna rağmen hâlâ düşmanlıktan, kinden, iftiradan medet umulması Türklerden çok Ermenilere zarar getirecektir. Geçmişe zaman zaman hasretle değil ibretle bakmak insanı belki biraz olgunlaştırabilir, ancak geçmişte kalmakla gelecek hiçbir zaman kurulamaz. Bu bakımdan köprülerini geleceğe atanlar her zaman daha fazla yol almışlar, mutlu olmuşlardır.

Sonuç

Türklerin gelmesinden önce de Anadolu'nun eski sâkinleri Romalılar, Persler, Araplar, Bizanslılar tarafından oradan oraya sürülmüş, savaşlarda ön saflara itilmiş ve üçüncü sınıf bir vatandaş muamelesi görmüş olan Ermeniler, XI. yüzyıl başlarından itibaren Türklerle karşılaşmışlar ve hiçbir millettен görmedikleri yakınlık, hürriyet ve rahatlığa kavuşmuşlardır. Türkler, Anadolu'yu onlardan değil, onlara hâkim olanlardan teslim almışlardır. Bu sebeple Türklerin "Ermeni anayurdunu gaspettiği" iddiası tarihî olaylara ters düşmektedir.

Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan Batılı Devletlerin maddî, manevî ve siyasî menfaatlerini tatmin edebilmek amacıyla "Ermeni Meselesi" adıyla ortaya attıkları formül, mesele olmaktan çok bir müdahale kapısı hâlini aldığı için, Osmanlılar tarafından Müslümanlara bile tanınmayan haklar ve imtiyazlar Ermenilere tanınmasına rağmen, ne Batılılar ne de Ermeniler teskin edilememiştir. Savaş sırası ve sonrasındaki "Ermeni Soykırımı" iddiası ise, günümüze kadar her iki taraftan da Türkiye'nin kanayan bir yarayıymış gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla bir milyondan fazla Türk öldürülmüş; onbinlerce kitap, dergi, gazete, broşür bastırılmış; Ermeniler lehindeki neşriyat her tarafa

dağıtılırken, Türklerle ilgili olanlar Türkiye ve dünya kütüphanelerinden toplatılmış; belirli periyotlarla terör hareketleri hortlatılmış; olay siyasî, kültürel, sosyal hatta ticarî platformlara sürüklenmiş; ama her devirde Türk düşmanlığı değişmez bir formül hâlinde anne kucağından üniversitelere, ticarî kesimden kiliselere kadar tevarüs etmiştir. Sözde soykırım iddiaları, üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen, 2015'lerde daha yoğun ve çarpık bir şekilde tekrar edilmeye çalışılmaktadır.

Yapılan ihanetler karşısında alınan insanî tedbirler ve Tehcir olayına karşılık, Ermeniler tarafından İttihad ve Terakki Hükümeti'ne ve Atatürk'ten bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin idarecilerine ve milletine yöneltilen bu suçlamalar, bir kin, bir düşmanlık hâlinde hâlâ sürdürülmektedir. Dün olduğu gibi bugün de istenen şeyler, Türkiye Cumhuriyeti'nin olmayan bir soykırımı tanınması, toprak ve tazminat taleplerini kabul etmesidir. Aslı, astarı olmayan ve dün olduğu gibi bugün de hem Ermeniler, hem de destekleyicileri tarafından ilmî ve hukukî açıdan ispatlanamayan bu iddianın akl-ı selim sahibi bazı Ermeniler tarafından bile tutarsızlığı itiraf edilmektedir.

Askerî ve siyasî literatürdeki ifadeleriyle tam bir "ihanet içinde, düşmanla birlikte hareket ederek" bir milyondan fazla Türkün kanına giren Ermenilerin yaptıkları, Türkler tarafından 1923'lerde "unutulmaya terk edilmişken", yeniden küllenmeye yüz tutmuş hesapları canlandırmak herhâlde Türklerden çok Ermenileri mutazarrır edecektir. Eğer ilmî açıdan gerçeklere ulaşılmak isteniyorsa, yapılacak en makul şey, ilmin gerektirdiği şekilde hareket etmektir. Ruhları taciz edilmesi pahasına Türkiye'nin birçok yerinde yapılmış olan toplu mezar kazıları bunların bilimsel yeni bulgularıdır. İlmi yaklaşımların dışında bu konuda tutulacak başka yol, yüz yıl sonra da, yolcularını yanlış ve geçmişteki gibi tamiri mümkün olmayan hatalara sevk edecektir.

Kaynaklar

Arşiv

Genelkurmay ATASE Arşivi; 3. Ordu Mezalim Dosyaları.

Başvuru Eserleri

BAŞARAN, Cevat; "Doğu Anadolu Toplu Mezar Kazıları", Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu (Van, 2-5 Nisan 1990) Kitabı, Ankara, 1990.

BAŞARAN, Cevat; "Son Gelişmeler ışığında İğdır Oba Köyü Toplu Mezar Kazısı ve Yankılan" Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu (24-27 Nisan 1995, İğdır) Kitabı, Ankara, 1997.

BAŞARAN, Cevat vd.; "İğdır-Hakmebmet Köyü Toplu Mezar Kazısı Raporu", Türk-Ermeni İlişkileri, 21. Yüzyılda Girenken Tarihe Dostça Bir Bakış kitabı, Ankara, 2000.

Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyyesi, Cemiyet-i Akvâm ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, İstanbul, 1337.

Documents sur les atrocités Arméno-Russes, Constantinople, 1917.

Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâfiyesi, İlân-ı Meşrutiyet'ten Evvel ve Sonra, İstanbul, 1332, Milli Kongre

GAZİOĞLU, Celal; "Ercişte'ki Ermeni Hareketleri ve Yaşayanların Dilinden Çavuşoğlu Samanlığı Katliâmı", Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara, 1990.

Kara Şemsi, Turcs et Arméniens devant l'histoire, nouveaux temoignages russes et Turcs sur les atrocités Arméniennes de 1914-1918.

KONUKÇU, Enver; "Subatan ve Ermeni Mezalimi", Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara, 1990.

Livre Bleu du Government Britannique concernant le traitement des Armeniens dans l'Empire Ottoman (1915-1916), Documents Presents au Viconte Bryce, Paris, 1987.

ÖZBEK, Metin; "Van İli, Erciş, İlçesi Çavuşoğlu Samanlığı'nda Katliâma Maruz Kalmış Türkler", Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara, 1990.

LOTİ, Pierre; Les Massacres d'Arménie, Paris, 1918.

LOTİ, Pierre; Les Alliés qu'il nous faudrait, Paris, 1919.

SÜSLÜ, Azmi (Yay. Haz.); General Mayewski, Les Massacres d'Arménie-statistiques des provinces de

Van et de Bitlis, 1916; Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar-Les Massacres commis par les Arménies, Ankara, 1986.

SÜSLÜ, Azmi; “*Van-Zeve’deki Türk Katliâmı*”, Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara, 1990.

SÜSLÜ, Azmi; Türk Tarihinde Ermeniler Temel Kitap; Basic Text Book, Ankara, 1995.

SÜSLÜ, Azmi; Armenians and the 1915 event of Displacement, Ankara, 1999.

SÜSLÜ, Azmi; Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara, 2013, 3.baskı.

URAS, Esat; Berlin Kongresi’ne Kadar Ermenilerin Vaziyeti, İstanbul, 1934.

URAS, Esat; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Me-selesi, İstanbul, 1950.

YURTSEVER, Cezmi; Zeytun’un 311 Mirası..., Ankara, 1999.

Zeve, Van’ı Tanıma ve Tanıtma Cemiyeti yay. Nu. 2, İstanbul, 1963.